

De la tasca del filòsof a la filosofia com a defensa personal

Aquest article presenta la proposta filosòfica de Josep-Maria Terricabras. Lluny de definir la filosofia d'una manera única o tancada, Terricabras defensà una concepció oberta, plural i revisable de l'activitat filosòfica. La seva obra es caracteritza per un rebuig constant tant de l'essencialisme com del relativisme. La seva pràctica filosòfica se sosté en tres principis fonamentals: la claredat, el rigor i la utilitat. La seva manera d'entendre la filosofia fugia sempre de l'obscuritat innecessària i reivindicà el pensament com a defensa personal, és a dir, com una manera de comprendre millor la realitat sense reduir-ne la complexitat.

1. La tasca del filòsof

L'any 1995, Josep-Maria Terricabras pronuncià un discurs amb motiu de la seva incorporació com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials. El discurs, titulat *Com entenc la tasca del filòsof*, advertia ja en la introducció que l'expressió «la tasca del filòsof» no al·ludeix a una única manera de fer filosofia, com si només n'hi hagués una i algú l'hagués descoberta per casualitat. Tampoc no pretenia presentar la seva filosofia d'una manera essencialista. De fet, Terricabras dedicà molts esforços intel·lectuals a combatre l'essencialisme. Un dels més fructífers es fonamenta en un argument d'arrel wittgensteiniana, extret d'un llibre que ell mateix traduí i del qual era un apassionat lector: les *Investigacions filosòfiques*. En la secció § 67, Ludwig Wittgenstein introdueix el concepte de «semblances de família» (*Familienähnlichkeiten*, en l'original). La proposta de Terricabras contra l'essencialisme no consisteix a cercar un tret comú essencial a tots els membres d'una família, sinó a observar-ne les múltiples semblances: potser una filla té «la boca i el nas com la mare, però els ulls i el front com el pare» (Terricabras, 1998, 39). Aquesta proposta filosòfica implica una nova manera de mirar: en comptes d'identificar una única essència comuna, convida a reconèixer les semblances i diferències que es donen entre diversos elements, com si contempléssim un retrat familiar. De la mateixa manera comprenia també la realitat: no pas com una estructura immutable, sinó com una xarxa de connexions, analogies, semblances i contrastos.

1.1. La pluralitat

Així, la resposta que Terricabras dona a la pregunta sobre la tasca filosòfica exigeix pluralitat, temps i possibilitat de revisió. Per això, no pot ser una resposta única, ni tampoc ràpida i molt menys definitiva. Contra la noció d'essencialisme filosòfic, afirma que «[e]l que hi ha, si de cas, és una visió més ampla o més estreta, més o menys reflexa, del que anomenem *filosofia*.» (Terricabras, 1995, 6). Segons el nostre autor, la filosofia no es pot delimitar perquè encapsular o excloure maneres de fer i comprendre la filosofia podria comportar prescindir de conceptes com la veritat i el coneixement, ja que ningú pot estar segur de posseir-los. En aquest sentit, Terricabras presenta una filosofia d'exploració oberta i plural, que defuig la voluntat de categoritzar i els infructífers esforços de definir què és filosofia. No es tracta d'una renúncia epistèmica del coneixement vertader, sinó més aviat d'humilitat epistèmica, que és el que permet la formulació de la pluralitat.

1.2. Els criteris

El rebuig de l'essencialisme, tant en els conceptes filosòfics com en la conceptualització de la filosofia, no implica caure en el relativisme. De fet, Terricabras també qüestiona el nucli del pensament relativista ja que considera que, paradoxalment, aquest postula un principi absolut: la negació de qualsevol validesa universal. Davant d'aquesta paradoxa, la seva proposta és clara: cal apel·lar a criteris i fer-ho amb el màxim de rigor possible. Tot i que sovint els criteris no són ni prou evidents ni universalment compartits, això no justifica que hàgim de deixar d'analitzar els arguments, valorar les alternatives i discernir la solidesa dels criteris que sí que podem identificar com a raonables o clars.

1.3. La veritat relacional

La tesi fonamental de Terricabras és que la veritat no és relativa, sinó relacional. Dit amb altres paraules, que les coses sempre són vertaderes o falses en funció de determinats criteris, paràmetres o marcs de referència. En un món divers i complex com el nostre, aquests conceptes no operen com a categories absolutes, sinó com nocions imprecises, obertes a múltiples graus i matisos. Per a Terricabras, aquesta és la perspectiva pluralista que cal aplicar a la realitat: una mirada que reconegui la complexitat i que assumeixi la necessitat d'afinar les eines amb què l'analitzem.

2. La filosofia de Terricabras

Terricabras recorda que la concepció de la filosofia de cadascú depèn de molts factors: les lectures de determinats autors, les temàtiques que li han despertat interès, el seu tarannà personal o filosòfic, si s'ha adherit o no al corrent filosòfic de moda, la llengua amb la qual ha llegit filosofia. Ara bé —ja ho dèiem—, la pluralitat no és relativisme. No es tracta d'un tot s'hi val. Per això, tot i admetre la validesa de diverses maneres de fer i entendre la filosofia, Terricabras sosté que això no implica que totes siguin igualment rellevants o defensables. La seva proposta parteix de tres principis bàsics: la claredat, el rigor i la utilitat, que condueixen a postular la filosofia com a defensa personal.

2.1. La claredat

La claredat no és —com deia José Ortega y Gasset— una «cortesia del filòsof» sinó «una prova d'honestat intel·lectual» (Terricabras, 2007, 130). És la claredat la que permet obrir la porta a la comprensió i al coneixement. Perquè l'objectiu de la filosofia és «aclarir les coses per entendre-les» (Terricabras, 1995, 7). Aquesta concepció de la filosofia del nostre filòsof entra en conflicte amb algunes posicions filosòfiques que s'emboïllen en un llenguatge deliberadament obscur. Davant d'aquesta inclinació —pròpia de certa filosofia postmoderna— cap a l'estil críptic i enigmàtic, Terricabras defensa amb claredat el valor de la transparència. L'obscuritat expressiva no incrementa la profunditat del pensament, més aviat la dificulta. Segons ell, en filosofia no hi ha enigmes en sentit estricte. Els problemes filosòfics deriven sovint de la manca de claredat o de reflexió rigorosa: «Tractar filosòficament un problema no és tractar un enigma. Nosaltres no volem fer més misteriosa la realitat, sinó que la volem fer més transparent; tampoc no la volem fer simplement més acceptable sinó, si pot ser, més entenedora.» (Terricabras, 1998, 51).

2.2. El rigor

A banda de claredat, la filosofia de Terricabras exigeix rigor: interpretar i abordar les qüestions amb precisió, tant en l'anàlisi com en la resposta. El pensament rigorós no es conforma amb les categoritzacions preestablertes, ni tan sols amb les més arrelades en la història de la filosofia. La seva és una filosofia científicament informada, però no pas científica, perquè la ciència s'ocupa dels fenòmens empírics, mentre que la filosofia ho fa dels conceptes. El rigor ens hauria de prevenir de caure en el parany del cientisme —una crítica constant en l'obra de Wittgenstein—, és a dir, de confiar en la creença que només la ciència pot oferir criteris rigorosos per comprendre la realitat. Perquè la filosofia també té la tasca d'establir-los.

2.3. La utilitat

Pel que fa a la utilitat, Terricabras defensa una filosofia que no es perdi en especulacions buides ni en abstraccions, sense incidència en el pensament viu. Això no vol dir rebutjar cap branca de la filosofia: no es tracta de defugir la metafísica o l'epistemologia, sinó de plantejar preguntes rellevants, com sostenia Wittgenstein. Sense preguntes rellevants, correm el risc d'embruixar-nos amb el llenguatge filosòfic o de reduir la filosofia a un exercici buit. Els filòsofs del passat poden ajudar-nos a pensar preguntes, però la formulació de preguntes significatives és responsabilitat nostra: no totes les qüestions filosòfiques que s'han plantejat resulten útils en els nostres dies.

3. La defensa personal

Els tres criteris anteriors —claredat, rigor i utilitat— permeten concebre la filosofia com una eina de defensa intel·lectual davant discursos ideològics i missatges amb aparença de veritat científica però mancats de fonament. Per a Terricabras, aplicar l'aclariment conceptual, el rigor analític i el valor del qüestionament no només ens ajuda a pensar millor, sinó que ens permet desemmascarar aquests discursos i resistir-ne les implicacions. Per això, la filosofia no és només una disciplina acadèmica, sinó una pràctica necessària per desenvolupar una ciutadania crítica i lliure, capaç de pensar per si mateixa i de construir alternatives davant les simplificacions del discurs dominant.

Àlex Agustí-Polis

Bibliografia

Terricabras, J. M. (1995) *Com entenc la tasca del filòsof*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Terricabras, J. M. (1998) *Atreveix-te a pensar: la utilitat del pensament rigorós a la vida quotidiana*. Barcelona: La Campana.

Terricabras, J. M. (2007) Filosofia com a defensa personal. *L'Espill*, (26), 126-134.

Wittgenstein, L. (1997). *Investigacions filosòfiques*. Barcelona: Edicions 62.